

ARTYKUŁY

Aleksander Kiklewicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6140-6368>
e-mail: aleksander.kiklewicz@uwm.edu.pl

Problem realności psychologicznej metafor konceptualnych

The problem of psychological reality of conceptual metaphors

Abstrakt

Autor omawia dyskusyjne zagadnienie współczesnej semantyki kognitywnej, jakim jest kwestia realności psychologicznej procedur eksplikacyjnych, stosowanych w ramach zaproponowanej przez G. Lakoffa i M. Johnsona teorii metafor konceptualnych. Przytacza się argumenty, które ukazują spekulatywny, niereprezentacyjny charakter takich procedur w odniesieniu do wielu metafor językowych. Dowodem na to jest przeprowadzony przez autora eksperyment psycholingwistyczny. Wyniki eksperymentu wykazują, że projekcje pojęciowe w duchu Lakoffa i Johnsona są rzadko uwzględniane przez respondentów. Autor przedstawia alternatywną koncepcję kognitywnej interpretacji metafory, u której podstaw leży zjawisko afordancji, tzn. wykorzystanie nominacji wtórnych w celu wypełnienia luk nazwowych, a także w celu ułatwienia procesu mentalnego przetwarzania informacji semantycznej za pośrednictwem konceptów z podstawowego poziomu kategoryzacji.

Słowa kluczowe: semantyka, semantyka kognitywna, polisemia metafora konceptualna, psycholingwistyka, eksperyment, poziomy kategoryzacji

Abstract

The article discusses a debatable issue of contemporary cognitive semantics, i.e. the issue of the psychological reality of explication procedures used in the framework of the conceptual metaphors theory proposed by G. Lakoff and M. Johnson. It quotes arguments that show the speculative and non-representative nature of such procedures in relation to many language metaphors. This is evidenced by a psycholinguistic experiment that was carried out for the purpose of the study. Its results indicate that the conceptual projections following Lakoff and Johnson are relatively rarely taken into account by respondents. An alternative conception of the cognitive interpretation of metaphor is proposed, based on the affordance phenomenon, i.e. the use of secondary nominations to fill in naming deficits, and also to facilitate mental processing of semantic information through concepts from the basic level of categorization.

Keywords: semantics, cognitive semantics, polysemy, conceptual metaphor, psycholinguistics, experiment, levels of categorization

Wstęp

Jednym z aktualnych problemów semantyki kognitywnej jest psychologiczna realność procedur opisowych, stosowanych zgodnie z teorią metafor konceptualnych (dalej – MK), zaproponowaną przez G. Lakoffa i M. Johnsona (1980). W publikacjach (Apresjan, Apresjan 1993; Lešova 2017; Cserép 2014; Charteris-Black 2004; Vervaeke, Kennedy 2004; Katz, Law 2010; Krennmayr 2011; Kiklewicz 2019; 2020; Maalej 2014 i in.) rozważa się, na ile eksplikacje metaforyczne typu INFLACJA TO SUBSTANCJA są obecne w procesach przetwarzania informacji językowej i tłumaczą zjawisko polisemii w języku.

Gdy A. Wierzbicka (2010: 387) pisze: „Usiłując dociec, jak wiedza [...] jest zorganizowana i przechowywana w ludzkim umyśle, możemy w dużym stopniu polegać na danych językowych”, wychodzi z założenia, że procesy działalności językowej są zaprogramowane w umyśle. Zgodnie z tym należy przyjąć, że u podstaw metafory leżą czynniki mentalne, przede wszystkim charakterystyczny dla umysłu interakcjonizm, tzn. korelacje doświadczeń (zob. Laguta 2003: 35).

W językoznawstwie tradycyjnym korelacje te były opisywane w obrębie problematyki onomazjologicznej jako typy nominacji, oparte na podobieństwie znaczeń. A.A. Reformatskij (1967: 75 i n.) pisał o tym już w latach 60. XX w., wobec czego odkrycie „metafor w naszym życiu” przez Lakoffa i Johnsona, a także entuzjastyczne przyjęcie teorii amerykańskich uczonych przez środowiska naukowe na całym świecie wydaje się dość kuriozalne.

W kwestii realności psychologicznej procedur eksplikacyjnych teorii MK stanowiska badaczy są podzielone. R. Gibbs i jego współpracownicy (Gibbs 1990; 1995; 1996; 1997; 2003; 2009; 2013; Gibbs, O'Brien 1990; Gibbs, Beitel 1995; Gibbs, Mattlock 2001) przytaczają eksperymentalne dowody na to, że przetwarzanie idiomów jest uwarunkowane mapowaniem pojęć (ang. *mapping*). Gibbs (1995: 98 i n.) uważa, że metafora pojęciowa (jako psychologiczne podłoże wyrażen idiomatycznych) stoi w opozycji do zjawiska polisemii. Gdyby zgodnie z tą tezą przeanalizować zdanie

(1) Jan to maszyna.

należałoby stwierdzić, że powstało ono na skutek uaktywnienia w świadomości modelu metaforycznego CZŁOWIEK TO MASZYNA. Musimy jednak przyznać, że nie wyklucza to interpretacji rzeczownika *maszyna* jako wyrazu polisemicznego, który występuje w znaczeniu wtórnym ‘osoba wykonująca coś automatycznie, bezmyślnie, ale wydajnie i nie okazując zmęczenia’.

Przeciwnicy teorii MK twierdzą, że wyrażenia metaforyczne w języku nie odpowiadają schematom mapowania pojęć w modelu Lakoffa i Johnsona

(zob. Stock, Slack, Ortony 1993). G.L. Murphy (1996: 194) pisze, że poznawcza funkcja metafory jest wyolbrzymiona: charakterystyki domen pojęciowych, wykorzystywane do interpretacji poszczególnych idiomów, niekoniecznie stanowią istotne elementy zawartości pojęć. Murphy uważa, że idiomy odzwierciedlają konwencje językowe, określające sposoby mówienia np. o emocjach, które są oparte na analogiach semantycznych. Wniosek Murphy'ego brzmi dość kategorycznie: „Wyjaśnienie danych językowych i psycholingwistycznych nie wymaga odwołania się do reprezentacji metaforycznej”¹ (1996: 195). Badacz poza tym zaznacza, że MK nie znajdują potwierdzenia w operacjach mentalnych poza obrębem działalności językowej.

T. Krennmayr (2011: 238) pisze, że Lakoff i Johnson skupili się na interpretacji fenomenologicznej pewnych „rodzin” wyrażeń metaforycznych (reprezentujących ten sam typ mapowania pojęć), jednak zlekceważyli kwestię ich realności psychologicznej². Jedynym dowodem na realność modeli metaforycznych jest ich charakter regularny. Krennmayr pokazuje, że schemat eksplikacji MK w odniesieniu do wielu wyrażeń językowych jest niemożliwy do zastosowania, czego przykładem jest zdanie:

- (2) The argument is shaky.
 ‘Ten argument jest wątpliwy’
 dosł. Ten argument jest chybotliwy, chwiejny.

Lakoff i Johnson (1980: 46) rozpatrują to wyrażenie w grupie metafor:

- (3) Is that the foundation of your theory?
 (4) The theory needs more support.
 (5) We need some more facts or the argument will fall apart.
 (6) We need to construct a strong argument for that.
 (7) Here are some more facts to shore up your theory.

Ich wniosek brzmi: wszystkie te wyrażenia są ufundowane na wspólnej MK ARGUMENT TO BUDYNEK. Krennmayr jednak podważa ten wniosek: podstawowe znaczenie przymiotnika *shaky* ‘chybotliwy, chwiejny, drżący’ nie daje podstawy do twierdzenia o budynku jako domenie źródłowej, jako że cecha ta występuje w odniesieniu do wielu innych przedmiotów: *shaky hands* || *bridge* || *ground* || *table* || *foundation* – każde z tych pojęć mogłoby posłużyć jako domena źródłowa³.

¹ “These other linguistic and psycholinguistic data do not seem to require metaphoric representation in order to be explained”.

² R. Gibbs i T. Matlock (2001: 215) twierdzą, że lingwiści kognitywni przeważnie nie stosują metod analizy empirycznej, a S. Rice (1996: 137) zarzuca powszechnej praktyce w zakresie lingwistyki kognitywnej subiektywizm i ignorancję.

³ Dostępne metody i narzędzia analizy metafor nie dają możliwości sprawdzenia pierwoźródła metafory – można o nim twierdzić jedynie hipotetycznie na podstawie grup metafor, zgodnych ze schematem inwariantnym.

Krennamayr przeprowadziła eksperyment, aby sprawdzić, na ile MK są brane pod uwagę w procesie przetwarzania tekstu. Za materiał posłużyły teksty na temat rozwoju gospodarczego, w których jako nazwy domen źródłowych występowały wyrażenia metaforyczne z zakresu wyścigów samochodowych. Eksperyment wykazał, że odwołanie się do domeny źródłowej przy odtwarzaniu treści tekstu prawie nie występuje.

W artykule (Kiklewicz 2019: 18 i n.) przytoczono kilka argumentów, podważających tezę o realności mapowania pojęć jako czynnika, leżącego u podstaw wyrażen metaforycznych. Po pierwsze, interakcja pojęć nie towarzyszy przetwarzaniu informacji w aktach mowy. Zdanie

(8) Idzie zima.

ma znaczenie '(są oznaki, że) niedługo będzie zima', jednak ani wytworzenie, ani rozumienie tego zdania nie wymaga uaktywnienia interakcji pojęciowej PORA ROKU TO ISTOTA ŻYWA.

Po drugie, stosowane przez zwolenników Lakoffa i Johnsona eksplikacje typu INFLACJA TO SUBSTANCJA zawierają terminy poziomu ogólnego, które za sprawą dużego stopnia abstrakcji nie występują w komunikacji codziennej (zob. Tabakowska 2001: 60), wobec czego nie można ich uznać za naturalne, oparte na codziennych doświadczeniach narzędzia działalności umysłowo-językowej „zwykłych użytkowników języka”. Dlatego wyeksponowane przez Z. Kövecsesa (2003: 83 i n.) projekcje metaforyczne, na których rzekomo są ufundowane językowe nominacje emocji:

EMOTION IS AGONIST
EMOTION IS ANTAGONIST
EMOTION IS BURDEN
EMOTION IS PHYSICAL FORCE

wydają się wielce wątpliwe.

Po trzecie, opisywane w literaturze „metafory w naszym życiu” często mają charakter nader egzotyczny i wyraźnie kontrastują z codziennym doświadczeniem. Na przykład D. Ritchie (2003: 132) w związku z MK ARGUMENT IS WAR pisze, że jest ona wątpliwa z uwagi na fakt, że niewielka liczba ludzi w Stanach Zjednoczonych bezpośrednio doświadczyła wojny.

Po czwarte, domena źródłowa często ma charakter nierozstrzygalny (zob. Piirainen 1998; McGlone 2007: 116; Kobozeva 2012). Tak więc w zdaniu

(9) Jak na pana Osmonda, była to opinia nie dość precyzyjna, ale madame Merle uzupełniła ją i nieco *wypolerowała* (Henry James, tłum. Marii Skibniewskiej).

zastosowano czasownik *wypolerować* w znaczeniu metaforycznym. Trudno jednak rozstrzygnąć, jaki obraz leży u podstaw takiego użycia. Można, jak

wiadomo, *wypolerować buty* || *karoserię* || *bursztyn* || *gitarę* || *rurę* || *szkło zegara* itd. Na podstawie samego wyrażenia metaforycznego nie można stwierdzić, który z tych konceptów posłużył za źródło nominacji metaforycznej. Podobnie J. Vervaete i J.M. Kennedy (2004: 219 i n.) piszą, że stosowanie do wyrażen metaforycznych

- (10) He attacked my argument.
- (11) He defended his position.

eksplikacji kognitywistycznej ARGUMENT IS WAR jest nieuzasadnione, gdyż istnieje wiele alternatywnych form konfliktu (niekoniecznie wojna), którymi można by się posłużyć w celu wytłumaczenia przytoczonych i podobnych wyrażen.

Po piąte, projekcje metaforyczne nie występują w skojarzeniach słownych, ustalanych w trakcie eksperymentu asocjatywnego. Choć w publikacjach kognitywistów emocje są opisywane w odniesieniu do takich domen źródłowych, jak CHŁÓD, CHOROBA, CIECZ, DRĘCZYCIEL, ISTOTA ŻYWA, ZWIERZCHNIK, WŁADCA i in., nie są one jednak odnotowane w słownikach asocjatywnych.

Po szóste, MK w wielu wypadkach stanowią alternatywny sposób reprezentacji mentalnej w stosunku do reprezentacji zwartych, realizowanych w formach niemetaforycznych. I. Nowakowska-Kempna tłumaczy masowy charakter metaforycznej nominacji uczuć tym, że

myśli i uczucia mogą być rozmaicie komunikowane w związku z sytuowaniem ich w różnych systemach mózgowych. Zwerbalizowane pojęcia są komunikowane dzięki dygitalnemu kanałowi języka, [...] natomiast uczucia korzystają z systemów analogowych [...] (2000: 28).

Badaczka poza tym pisze: „Frazeologizmy [...] tworzą wizerunek uczuć” (2020: 473). Stoi to jednak w sprzeczności z faktem, że większość nazw uczuć ma charakter słowny: są to przymiotniki, czasowniki lub rzeczowniki *wesoły*, *smutny*, *cieszyć się*, *martwić się*, *radość*, *lęk* itd. Właśnie tych nazw, a nie idiomów używa się najczęściej. Na przykład wyrażenie frazeologiczne

- (12) najadła się strachu

występuje w Narodowym Korpusie Języka Polskiego tylko 11 razy, podczas gdy czasownik *przestraszyła się* — 761 razy.

Wbrew twierdzeniu o „metaforach w naszym życiu” wiele wyrażen metaforycznych stanowi ekspresywne odmiany nazw, występujące przeważnie w komunikacji potocznej⁴. Gdy na portalu społecznościowym czytamy:

⁴ D. Dobrowoł'skij (1995: 78 i n.) pisze, że idiomy są oparte na specyficznym typie przetwarzania informacji w umyśle i nawiązują do tzw. potocznego obrazu świata. Badacz jednak

- (13) Bałem się reakcji rodziców, ale nie było tak źle, wręcz przeciwnie. Rodzice się *ucieszyli*, że zrobiłem coś dobrego, a piesek im się bardzo spodobał⁵.

nie wydaje się, że zastąpienie czasownika *ucieszyli się* frazeologizmem, czyli zdanie w formie:

- (14) Rodziców *ogarnęła radość*, że zrobiłem coś dobrego.

byłoby stosowne. Nieprzypadkowo idiomy stanowią cechę charakterystyczną języka środowisk, np. szeroko występują w slangu (zob. Rozina 2003: 68).

1. Metafora językowa vs. metafora konceptualna

Metafora językowa to wyrażenie, w którym jeden ze znaków występuje w znaczeniu pochodnym, alternatywnym w stosunku do znaczenia podstawowego, a u podstaw takiej wtórnej nominacji leży podobieństwo obu znaczeń w jakimkolwiek aspekcie. W tradycji lingwistycznej metafora jest rozpatrywana jako rodzaj polisemii, tzn. wtórnego użycia jednego z leksykalnych składników konstrukcji.

Jak już zaznaczono we wstępie, kognitywiści rozpatrują projekcje metaforyczne niezależnie od zjawiska polisemii, tzn. nie uwzględniając procesów transformacyjnych, jakie zachodzą między znaczeniem podstawowym a znaczeniem pochodnym wyrazu. Stanowisko to stoi w sprzeczności chociażby z faktem, że polisemia z natury wymaga interpretacji operacyjnej – odwołania się interakcji dwóch znaczeń (zob. Richards 1965: 119 i n.).

Jeśli zwrócić się do szeroko znanej, zaproponowanej przez G. Millera (1979: 230 i n.) klasyfikacji metafor na trzy typy: nominalne, predykatywne i sentencjonalne, można spostrzec, że tylko metafory pierwszego typu w formie jawnej odzwierciedlają projekcje pojęć. Na przykład w zdaniu (1) obydwie rzeczowniki mogą być potraktowane jako wykładniki korelujących domen: docelowej – JAN (CZŁOWIEK) i źródłowej – MASZYNA. W uogólnionej eksplikacji metafor nominalnych

$$BE(x, y) \rightarrow (\exists F)(\exists G) \{SIM[F(x), G(y)]\}$$

symbol y oznacza domenę docelową, symbol x – domenę źródłową, symbol SIM – aspekt podobieństwa (zob. też: Świątek 1998: 17; Kiklewicz 2006: 69). U podstaw metafory, jak twierdzi Miller, leży podobieństwo cech.

nie podziela poglądu, że myślenie abstrakcyjne jest praktycznie niemożliwe bez metafor konceptualnych.

⁵ <<https://kudo.tips/plis-na-zaraz-napisz-opowiadanie-o-tym-jak-znalazem-i-przygarnem-bezdomne-zwi.html>>, dostęp: 21.10.2021.

W odniesieniu do zdania (1) ma to oznaczać, że to, jak pracuje, wykonuje swoje zadania człowiek, przypomina to, jak funkcjonuje maszyna.

Inaczej sytuacja wygląda w wypadku metafor sentencjonalnych. Zapropionowana przez Millera eksplikacja

$$G(y) \rightarrow (\exists F) (\exists x) \{SIM [F(x), G(y)]\}$$

oznacza, że w wyrażeniu językowym występuje tylko informacja źródłowa $G(y)$, natomiast jej interpretacja metaforyczna, czyli informacja na temat $F(x)$, powinna zostać wywnioskowana na podstawie wiedzy o kontekście. Ale i kontekst jest mało pomocny przy interpretacji przysłów (jako typowych metafor tego rodzaju), jako że znaczenie przysłowia ma charakter złożony i jego sprowadzenie do jednego pojęcia nie jest niemożliwe. Rozważmy przysłowie i jego tłumaczenie w słowniku A. Bogusławskiego i J. Wawrzyńczyka (1993: 488):

- (15) Ręka zgina się do siebie.
 ‘Jest rzeczą naturalną korzystanie ze wszelkich możliwości polepszania własnego stanu materialnego’

Jeśli dosłowne znaczenie przysłowia potraktować jako $G(y)$, a jego interpretację semantyczną – jako $F(x)$, nie da się z obu treści wyodrębnić elementów, które by można uznać za reprezentacje domen – źródłowej i docelowej. U podstaw tej metafory leży podobieństwo dwóch stanów rzeczy, którym prawdopodobnie nie odpowiadają utrwalone w pamięci pojęcia zwarte, takie jak INFLACJA, GNIEW czy POLITYKA. W związku z tym wyeksponowanie projekcji pojęciowo-metaforycznych (typu POLITYKA TO TEATR) nie jest tu możliwe.

Jest o tym przekonany D. Dobrovol'skij (1995; 1997), który pisze, że narzędzia teorii MK nie są przydatne do opisu wielu idiomów, np. niemieckiego frazeologizmu

- (16) jemandem Feuer unter dem Hintern machen
 ‘popędzać, poganiać kogoś’
 dosł. rozpalić ogień za czymś tyłkiem

Dekompozycja, której dokonuje Dobrovol'skij przy analizie semantycznej idiomów, przypomina metodę składnikową. Projekcje metaforyczne nie są obecne ani w takich analizach, ani w procedurach klasyfikacji idiomów na podstawie ich znaczeń. Dobrovol'skij (1997: 45) pisze, że metafory pojęciowe nie stanowią jedynej motywacji idiomów, jako że powstają one pod wpływem kilku czynników.

Struktura metafor predykatywnych także nie odpowiada schematowi interpretacji MK według Lakoffa i Johnsona. Miller przedstawił wyrażenia metaforyczne tego typu tak:

$$G(x) \rightarrow (\exists F) (\exists y) \{SIM [F(x), G(y)]\}$$

Oznacza to, że predykat *G* został wtórnie zastosowany w odniesieniu do aktanta *x* za sprawą podobieństwa z predykatem *F*. Jako przykład wyrażenia metaforycznego takiego rodzaju rozważmy zdanie:

- (17) Kryzys na Wschodzie sprawia również, że *przygasa optymizm* naszych przedsiębiorstw („Gazeta Wyborcza”; 16–17 VIII 2014).

W wyrażeniu metaforycznym występują dwa elementy: użyty przenośnie predykat *przygasa* (w znaczeniu ‘traci intensywność, zmniejsza się, słabnie’) oraz aktant *optymizm*. Metafora oparta jest na polisemii predykatu, tzn. jego użyciu w znaczeniu bardziej ogólnym (znaczenie podstawowe to: ‘przestawać się palić, świecić intensywnie’). W terminach Lakoffa i Johnsona wyrażenie to należałoby potraktować inaczej – jako językowy refleks interakcji domen pojęciowych: ENTUZJAZM TO SUBSTANCJA ŚWIECĄCA. Istotna różnica między ujęciem lingwistycznym a kognitywistycznym polega na tym, że w pierwszym wypadku uznaje się interakcję pojęć o charakterze relacyjnym (*F* [zmniejszać się, słabnąć] → *G* [przestawać się palić, świecić]), a w drugim — interakcję pojęć o charakterze substancjonalnym (*x* [entuzjazm] → *y* [substancja świecąca]).

Skojarzanie entuzjazmu z substancją świecącą ma charakter pozorny, oderwany od naturalnego doświadczenia „zwykłych użytkowników języka”. To, co mogłoby łączyć te pojęcia, nie należy do ich minimum definicyjnego⁶. Fakt, że ognisko, światła, płomienie mogą przygasać, a entuzjazm może osłabnąć, nic nie mówi o istocie tych fenomenów – nieprzypadkowo tych charakterystyk nie znajdziemy w słownikach. Ponieważ tracić intensywność, słabnąć czy maleć może nie tylko *entuzjazm*, lecz także *bezpieczeństwo*, *życie*, *znaczenie czegoś*, *uczucie*, *ruch*, *euforia* itd., możliwe też są wyrażenia metaforyczne z czasownikiem *przygasnąć*:

- (18) bezpieczeństwo przygasło
 (19) życie przygasło
 (20) znaczenie przygasło
 (21) uczucie przygasło

⁶ J. Vervaete i J.M. Kennedy (2004: 219) krytykują kognitywistyczną eksplikację ARGUMENT IS INTERPERSONAL CONFLICT, która ich zdaniem nie zawiera informacji o istotnych właściwościach argumentacji. D. Ritchie (2003: 142) także pisze, że metafora konceptualna nie polega na zastosowaniu istotnych, właściwych cech domeny docelowej, lecz takich, które mają charakter proceduralny i zasadniczo doraźny.

- (22) nazwisko przygasło
 (23) euforia przygasła itd.

W ujęciu kognitywistycznym każdemu z tych wyrażen powinien odpowiadać odrębny model metaforyczny: BEZPIECZEŃSTWO TO SUBSTANCJA ŚWIECĄCA; ŻYCIE TO SUBSTANCJA ŚWIECĄCA; ZNACZENIE TO SUBSTANCJA ŚWIECĄCA; EUFORIA TO SUBSTANCJA ŚWIECĄCA itp., podczas gdy w ujęciu lingwistycznym wszystkim tym wyrażeniom (a także wielu możliwym) odpowiada ta sama modyfikacja polisemiczna – rozszerzenie znaczenia: *przygasać > tracić intensywność, słabnąć*.

Choć kognitywiści uznają funkcję subordynacyjną metafor pojęciowych (zob. Jäkel 2003: 21), przytaczając jako przykłady serie wyrażen językowych, opartych na inwariantnej projekcji pojęciowo-metaforycznej, w rzeczywistości możliwości takiej interpretacji są ograniczone. Odwrotnie, interpretacja polisemiczna ma o wiele większy potencjał i zakres eksplanacyjny. Można pokazać to na przykładzie wyrażenia

- (24) głęboki sen

Jest to typowa metafora predykatywna, w której wyrażone na powierzchni $G(x)$ jest oparte na podobieństwie $G(y)$ i $F(x)$. Po pierwsze, powstaje tu problem z określeniem domeny źródłowej: co jest standardowo – jako punkt odniesienia projekcji pojęciowej – głębokie? Zakres odniesienia tej charakterystyki jest szeroki: *głęboki rów || głęboka jama || głęboki talerz || głębokie jezioro* itd. Nie mamy narzędzi, aby zrekonstruować proces derywacji semantycznej sprzed kilkuset lat i wyeksplikować właściwą, autentyczną domenę źródłową.

Po drugie, nawet jeśli arbitralnie przyjąć, że projekcja pojęciowo-metaforyczna ma np. charakter SEN TO RÓW, musimy stwierdzić, że między pierwszym a drugim ze zdroworozsądkowego punktu widzenia nie zachodzi żadne podobieństwo: snu (na wzór rowu) nie można ani *wykopać*, ani *zakopać*, ani *przeskoczyć*, ani *zasypać*, ani w nim *się schować*, dlatego takie metafory językowe po prostu nie istnieją.

Natomiast funkcja systematyzująca polisemii jest oczywista – istnieje przecież pojęcie polisemii regularnej: przymiotnik *głęboki* w znaczeniu ‘intensywny’ jest używany masowo:

- (25) głębokie przekonanie
 głęboki oddech
 głęboka troska
 głęboki zapach
 głęboki namysł
 głęboki kryzys
 głęboki związek itd.

Semantyka intensywności, dużego stopnia napięcia charakterystyki jest oczywista — zawarta w znaczeniu dosłownym przymiotnika *głęboki* ('taki, który sięga daleko w dół od powierzchni').

Na pewną niezgodność MK i metafor językowych wskazuje też fakt, że nie wszystkie projekcje pojęciowe przekładają się na metaforyczne użycie wyrazów. Tak jest w wypadku wyrażen pozornie metaforycznych, w których $G(x)$ nie powstaje na skutek podobieństwa $F(x)$ i $G(y)$, lecz na skutek nastawienia propozycjonalnego i odniesienia nominatu do jednego ze światów możliwych (zob. Kiklewicz 2009). Rozważę jako przykład fragment wiersza białoruskiego poety Wiktora Szniipa:

(26) Вісіць іржавая падкова
 І па начах ёй сніцца брукаванка
 Як Млечны Шлях у невядомасць
 І галасы шчаслівыя людзей
 Што едуць на кірмаш
 Нібыта цыганы ў рай.

'Wisi zardzewiała podkowa
 Po nocach śni się jej bruk
 Jak Droga Mleczna w nieznanie
 I szczęśliwe głosy ludzi
 Co jadą na targ
 Podobno jak Cyganie do raj.'

Poeta przedstawia wiszącą podkowę jako istotę żywą, która przebywa w stanie snu i śni. W tym wypadku można (a nawet wypada) upatrywać MK **PODKOWA TO ISTOTA ŻYWA**, która jednak nie przekłada się na wtórne użycie wyrazów: wszystkie leksemy występują w swoich znaczeniach podstawowych. Mapowanie pojęć w świadomości poety pozwala na stosowanie do opisu jednego zjawiska (PODKOWA) charakterystyk, właściwych innemu zjawisku (ISTOTA ŻYWA).

Kolejna niezgodność metafor językowych i konceptualnych dotyczy wyrażen, w których użycie $G(x)$ nie zakłada możliwości użycia $G(y)$. Chodzi np. metafory dużej ilości:

- (27) morze głów
- (28) ocean dokumentów
- (29) las rąk
- (30) kosmos problemów
- (31) deszcz obietnic

Po pierwsze, skoro Wierzbicka (1999: 737) spośród pojęć elementarnych wymienia operatory dużej ilości (*bardzo, więcej*), ze zdroworozsądkowego punktu widzenia metaforyczne wyrażenie tych pojęć nie jest zapotrzebowane – nie działa tu kognitywistyczna teza o korzyści.

Po drugie, rzeczownik w pozycji podrzędnej nie reprezentuje domeny źródłowej (typu GŁOWA TO ...), ponieważ w swoim znaczeniu podstawowym rzeczownik nadrzędny (*morze, ocean, las, kosmos, kosmos* itd.) nie konotuje pozycji zależnej (czyli strukturalnie nie wymaga obecności zależnego rzeczownika w dopełniaczu). Zachodzi więc sprzeczność z zasadą projekcji metaforycznych, o czym pisze I.M. Kobozeva (2012): liczba aktantów w strukturze domeny docelowej musi odpowiadać liczbie aktantów w strukturze domeny źródłowej. Wskazany problem znika, jeśli posłużyć się interpretacją wyrażen typu (27) w świetle teorii polisemii (zob. Dönninghaus 2001: 65): znaczenie podstawowe rzeczownika nadrzędnego zawiera składnik semantyczny 'duża ilość', co stanowi motywację jego użycia wtórnego jako nazwy dużej ilości.

2. Projekcje metaforyczne w operacjach mentalnych (eksperyment)

W celu sprawdzenia, na ile interakcja domen ma charakter psychologicznie realny, m.in. na ile w operacjach myślowych użytkownicy języka uwzględniają obecność informacji o interakcji domen, przeprowadziłem eksperyment psycholingwistyczny, w którym wzięło udział 125 respondentów – studentek i studentów UWM w Olsztynie. Otrzymali oni kartki z następującym poleceniem:

Niżej są przytoczone polskie wyrażenia metaforyczne. Mimo że zawierają one wyraz ze znaczeniem abstrakcyjnym (*prawo, spór, użycie, odpowiedzialność* itd.), mogą wywoływać skojarzenia z konkretnymi przedmiotami. Na przykład wyrażenie *tonąc w długach* może kojarzyć się ze zbiornikiem wodnym (w którym się tonie), a wyrażenie *siać pogłoski* może kojarzyć się z nasionami (które się sieje). Proszę o skojarzenie podanych wyrażen metaforycznych z przedmiotami na obrazkach. Należy wybrać odpowiedni (jeden) obrazek, wpisując znak „x”.

Wyrażenie metaforyczne:	Kojarzy mi się z obrazkiem:			
	1	2	3	4
wymierzyć cios				
budzić wątpliwość				
rośnie zainteresowanie				
złamać prawo				
biznes się kręci				
toczyć spór				
zrywać stosunki				
dotknąć bolesnych problemów				
zaciągnąć dług				

Po rozdaniu kartek na ekranie zostały wyświetlone serie obrazków – po cztery obrazki do każdego wyrażenia bodźcowego. Każda seria była widoczna w ciągu 20 sekund – w tym czasie respondenci powinni byli zaznaczyć swoje skojarzenie na kartce. Oto plansza z obrazkami, które ankietowani musieli skojarzyć z zamieszczonymi na liście wyrażeniami.

Plansza 1. Obrazki jako skojarzenia wizualne

wymierzyć cios			
			
budzić wątpliwość			
			
rośnie zainteresowanie			
			
złamać prawo			
			
biznes się kręci			
			
toczyć spór			
			
zrywać stosunki			
			
dotknąć bolesnych problemów			
			
zaciągnąć dług			
			

Większość wyrażen z listy bodźcowej to frazeologizmy werbo-nominalne, które funkcjonują w zdaniu jako jeden człon (o funkcji predykatywnej), jednak ze względu na metaforyczną formę wewnętrzną powinny być rozpatrywane jako konstrukcje, których struktura jest ufundowana na znaczeniu leksykalnym predykatu. Rzeczownik w pozycji dopełnienia jest traktowany jako aktant eksplicytny (nazwa domeny docelowej), a rzeczownik domniemany w tejże pozycji – jako aktant implicytny (nazwa domeny źródłowej).

Obrazki zostały dobrane w taki sposób, że część z nich nawiązuje do domeny docelowej, a część – do domeny źródłowej. Tak więc w ostatniej serii pierwszy i trzeci obrazek nawiązują do pojęcia „dług”, a drugi i czwarty wskazują na obiekty materialne, kojarzone z desygnatem czasownika *zaciągnąć* w znaczeniu podstawowym. Ponieważ rzeczowniki w pozycji dopełnienia mają charakter abstrakcyjny (jak np. *wątpliwość*) lub sytuacyjny (jak np. *spór*), ich bezpośrednia wizualizacja nie była, oczywiście, możliwa. Dlatego obrazki przedstawiają przedmioty i stany rzeczy, które stanowią konotacje tych pojęć. Tak więc wspomniany „dług” jest reprezentowany przez wizerunek pustego portfela oraz przekazywanej od ręki do ręki paczki banknotów.

W pierwszym rozdziale już była mowa o tym, że rzeczownik domniemany (nazwa domeny źródłowej) nie zawsze jest określony, dlatego dobór stosownych odniesień wizualnych powoduje komplikacje. Do każdego bodźca werbalnego dobrano takie obrazki, które wskazują na jeden z możliwych sposobów dosłownej interpretacji konstrukcji z czasownikiem w użyciu dosłownym. Na przykład w wypadku wyrażenia *toczyć spór* zaproponowano obrazek tokarki oraz obrazek toczonych beczek. Oczywiście, nie wyczerpuje to wszystkich możliwych zastosowań czynności toczenia ani nie jest równoznaczne z sytuacjami, w których występuje ona w postaci najbardziej typowej (trudno jest w ogóle rozstrzygnąć o takiej postaci), ale odniesienia do sytuacji toczenia w sensie bezpośrednim, jak wydaje się, są tu oczywiste.

W zamyśle eksperyment miał uruchomić operacje mentalne, realizowane bez aktywnego użycia języka. Właśnie taki charakter wykonywania zadania miał pokazać, na ile w działalności mentalnej człowieka jest obecna informacja o domenach źródłowych jako jednym z elementów MK.

Po przeanalizowaniu wypełnionych przez respondentów ankiet zostały one opracowane pod względem kwantytatywnym: policzono liczbę skojarzeń każdego typu dla wszystkich wyrażen bodźcowych (zob. tab. 1).

Tabela 1. Wyniki ilościowe eksperymentu: liczba skojarzeń wyrażen-bodźców

Wyrażenie metaforyczne:	Kojarzy mi się z obrazkiem:			
	1	2	3	4
wymierzyć cios	17	7	98	3
budzić wątpliwość	35	70	8	12
rośnie zainteresowanie	7	73	30	15
złamać prawo	3	10	16	96
biznes się kręci	67	33	6	19
toczyć spór	4	40	59	22
zrywać stosunki	13	36	16	60
dotknąć bolesnych problemów	51	13	15	46
zaciągnąć dług	31	13	65	16

Ponieważ obrazki nawiązują do domeny aktanta eksplicytnego lub implicytnego, dla każdego bodźca określono procentowy udział każdego typu skojarzeń. Dane te przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Dane ilościowe o typach skojarzeń

Wyrażenie metaforyczne:	Skojarzenia z domeną			
	docelową		źródłową	
	ogółem	%	ogółem	%
wymierzyć cios	98	78,4	27	21,6
budzić wątpliwość	70	56,0	55	44,0
rośnie zainteresowanie	73	58,4	52	41,6
złamać prawo	99	79,2	26	20,9
biznes się kręci	86	68,8	39	31,2
toczyć spór	99	79,2	26	20,8
zrywać stosunki	96	76,8	29	23,2
dotknąć bolesnych problemów	64	51,2	61	48,8
zaciągnąć dług	96	76,8	29	23,2
Razem	781	m = 69,4	344	m = 30,6

Analiza danych ilościowych wskazuje na to, że większość skojarzeń nawiązuje do domeny docelowej – przypada na nie prawie 70% wszystkich reakcji. Na tej podstawie można twierdzić, że skojarzenia wizualne przeważnie bazują na aktualnym znaczeniu konstrukcji metaforycznej. Mimo że w poleceniu było wyraźnie zaznaczone, że wyrażenia metaforyczne nawiązują do przedmiotów materialnych i podano przykłady, czynnik ten nie odegrał istotnej roli w ukierunkowaniu reakcji: zdecydowana większość respondentów

brała pod uwagę znaczenie aktanta eksplicytnego, nie zauważając istnienia w tle konstrukcji metaforycznej interakcji domen. Szczególnie duża przewaga takich odpowiedzi występuje w wypadku pięciu konstrukcji:

- (32) wymierzyć cios
- (33) złamać prawo
- (34) toczyć spór
- (35) zrywać stosunki
- (36) zaciągnąć dług

Można to tłumaczyć tym, że w pierwszym wypadku rzeczownik ma charakter zdarzeniowy, a zdarzenie może być bezpośrednio obserwowane. W wypadku innych wyrażen obrazki przedstawiają prototypowe sytuacje (zadłużanie się, spór) lub typowych uczestników (wizerunek przestępcy w odniesieniu do łamania prawa, wizerunek polityka w odniesieniu do zrywania stosunków, wizerunek pustego portfela w odniesieniu do zaciągania długu).

Większa równowaga skojarzeń obydwu typów występuje w wypadku wyrażen metaforycznych:

- (37) budzić wątpliwości
- (38) rośnie zainteresowanie
- (39) dotknąć bolesnych problemów

W pierwszym wypadku dość duża liczba skojarzeń (35) przypada na obraz budzika, w drugim – na obraz roślinki (30), w trzecim – na obraz kobiety dotykającej Chrystusa (46). Częściowo tłumaczy się to intensywnością pewnych skojarzeń słownych (*budzić* – *budzik*, *rosnąć* – *roślina*), a częściowo ambiwalentną treścią obrazu, jak w wypadku klękającej kobiety: obraz ten prawdopodobnie nawiązuje też do domeny BOLESNY PROBLEM.

Należy zaznaczyć, że nie wszystkie skojarzenia dosłowne wskazują na domenę źródłową. Taki charakter mają tylko takie skojarzenia, które dotyczą przedmiotów będących obiektami czynności. Jeśli np. w wypadku wyrażenia *wymierzyć cios* uznamy, że u jego podstaw leży projekcja metaforyczna CIOS TO RZECZ (OBIEKT MIERZENIA), skojarzenia z domeną źródłową wykazują obrazki 2 i 4, na których widzimy to, co się mierzy. Ale metrówka na pierwszym obrazku jest narzędziem mierzenia, więc z projekcją metaforyczną nie ma nic wspólnego. Mimo to na obrazek metrówki przypada 17 skojarzeń – więcej niż na obrazek mierzonego nadgarstka (7 skojarzeń) czy na obrazek mierzonego okna (3 skojarzenia). Podobnie jest w wypadku budzenia. Jeśli uznać projekcję metaforyczną WĄTPLIWOŚĆ TO ISTOTA ŻYWA, na domenę źródłową wskazuje trzeci obrazek (8 skojarzeń), ale nie wskazuje pierwszy obrazek (35 skojarzeń) ani czwarty obrazek (12 skojarzeń).

Po wyeliminowaniu skojarzeń, które nie nawiązują bezpośrednio do domeny źródłowej, okazuje się, że projekcje metaforyczne (jako interakcje domen) występują zaledwie w 230 odpowiedziach, co stanowi ok. 20% w stosunku do wszystkich reakcji.

3. Metafora a poziomy kategoryzacji

O ile semantyka tradycyjna (zob. Richards 1965: 119) tłumaczy metaforę językową relacją między ładunkiem (znaczeniem pochodnym wyrazu) a nośnikiem (jego znaczeniem podstawowym), o tyle semantyka kognitywna upatruje w metaforze projekcje mentalne, dotyczące obszarów odniesienia ładunku i nośnika. Tak więc w wypadku zdania (8) MK oznacza zastosowanie wiedzy na temat domeny docelowej ZIMA jako obszaru odniesienia cechy-ładunku „nastąpić w niedługim czasie” oraz wiedzy na temat domeny źródłowej ISTOTA ŻYWA jako obszaru odniesienia cechy-nośnika „iść”⁷. Trudność zastosowania tego drugiego modelu opisu polega na tym, że w rzeczywistości ładunek i nośnik nie stanowią istotnych, merytorycznych, organicznych charakterystyk tak rozumianych domen⁸, zwłaszcza jeśli chodzi o domenę docelową: nie istnieje pomiędzy zimą a istotą żywą ze względu na merytoryczne cechy semantyczne (nie znajdziemy takich wskazówek w definicjach słownikowych). Wobec tego metafory językowe, wbrew twierdzeniom kognitywistów, najczęściej nie wynikają z wiedzy o domenach, a jeśli doszukiwać się kognitywnych podstaw metafory językowej, dotyczą one zupełnie innego aspektu.

Metafora w językoznawstwie często jest opisywana w perspektywie semajzologicznej, tzn. jako wtórne, niekonwencjonalne użycie semantyczne form językowych. Można jednak badać je także w perspektywie onomajzologicznej, stosując kategorie ładunku i nośnika. Dane empiryczne pokazują, że motywacja metafory przeważnie ma charakter ukierunkowany: w wielu wyrażeniach metaforycznych znaczenie bardziej ogólne ukazuje się za pośrednictwem nazw o znaczeniu konkretnym⁹. Tezę o jednokierunkowości uznają także kognitywiści (Jäkel 2004: 44). Różnica polega jednak na tym, że semantyka tradycyjna traktuje ukierunkowanie polisemii jako rozszerzenie znaczenia

⁷ Kobozeva (2012) pisze, że w teorii metafor konceptualnych przedmiotem opisu nie są relacje znaczeń (podstawowego i pochodnego), lecz relacje obszarów poznawczych, do których nawiązują znaczenia.

⁸ A. Zaliznák (2000) porównuje metaforyczne określenia emocji ze sposobem, w jaki niewidomy – według danych pośrednich – opisuje słonia.

⁹ Jednym z takim przypadków jest metaforyczne użycie charakterystyk przestrzeni jako charakterystyk czasu (zob. Athanasopoulos, Samuel, Bylund 2017).

(zob. Geeraets, Grondelaers, Dirven et al. 2001: 55; Tabakowska 2001: 91), na skutek czego pojawia się efekt polisemii. Za przykład może posłużyć wyrażenie

(40) żelazne nerwy

Jak w wielu wypadkach, o których już była wcześniej mowa, domena źródłowa nie jest tu oczywista, jako że *żelazny* może być *most*, *krzyż*, *piec*, *brama*, *poręcz*, *krata* itd. – uniemożliwia to domknięcie eksplikacji: NERWY TO ... O wiele bardziej naturalne i operacyjalnie zręczne jest zinterpretowanie przymiotnika *żelazny* jako polisemantu, który występuje w znaczeniu wtórnym ‘wytrzymały’. Związek między żelazem a wytrzymałością jest oczywisty, poza tym interpretacja taka ukazuje ukierunkowany charakter nominacji metaforycznej: od znaczenia bardziej konkretnego do znaczenia bardziej ogólnego.

Metafora regularnie występuje jako forma nominacji pojęć z poziomu ogólnego (czyli o wyższym stopniu abstrakcji) za pośrednictwem znaków z poziomu podstawowego (więcej o poziomach abstrakcji zob. Tabakowska 2001: 57 i n.). Można to pokazać na przykładzie metafor, które zostały już rozważone w tym artykule:

Tabela 3. Metafory a poziomy kategoryzacji

Poziom kategoryzacji	Metafora (relacja „ładunek – nośnik”)			
OGÓLNY	powodować	polubić	wytrzymały	intensywny
PODSTAWOWY	budzić	zasmakować	żelazny	głęboki

Zwykle istnieje możliwość przedstawienia tego samego ładunku ogólnego za pomocą alternatywnych nośników z poziomu podstawowego, na skutek czego powstają szeregi znaków bliskoznacznych. Tak więc czasownikowi *zwiększać się* odpowiada cała grupa czasowników o znaczeniu bardziej konkretnym, których używa się metaforycznie: *rosnąć* || *pogłębiać się* || *przybywać* || *podnosić się* || *szerzyć się* || *piąć się w górę* || *przyśpieszać* itd.

W związku ze wskazaną charakterystyką metafory do jej opisu można zastosować pojęcie afordancji jako predyspozycji znaku do wyrażania określonej informacji i, odwrotnie, predyspozycji sensu do wyrażania się w określonych formach (zob. Paavolainen 2011: 100). Oparte na informacji z poziomu podstawowego schematy wyobrażeniowe są uwarunkowane koniecznością dostosowania konceptualizacji do warunków działalności mentalno-językowej, a przede wszystkim takich, w których wymaga się najmniejszego wysiłku intelektualnego.

Należy zaznaczyć, że nie wszystkie metafory polegają na rozszerzeniu znaczenia – istnieje też liczna grupa polisemantów, których znaczenie pochodne wykazuje ten sam poziom konceptualizacji, co znaczenie podstawowe, np.:

- (41) kolano rury
- (42) szyjka naczynia
- (43) noga kowadła
- (44) palec sprężynowy
- (45) rękaw rzeki
- (46) grzbiet książki
- (47) oczko igły

J. Świątek (1998: 100) pisze, że zjawisko to jest oparte na zasadzie ekonomiczności, choć można w tym upatrywać także pewien rodzaj afordancji: wypełnienie luk nominatywnych poprzez zastosowanie już posiadanych przez użytkowników języka nazw – przy założeniu, że nowe i stare znaczenia są przyporządkowane odrębnym obszarom działalności i nie zachodzi ich konfrontacja.

Wnioski końcowe

Zjawisko metafory ma swoje podłoże psychologiczne: u podstaw wtórnego użycia semantycznego wyrazów leżą bardziej lub mniej skonwencjonalizowane czy typizowane interakcje pojęć w systemie poznawczym człowieka. Przedmiotem tego artykułu był problem realności psychologicznej procedur eksplikacji MK, zaproponowanych przez Lakoffa i Johnsona i szeroko kulturowanych w publikacjach ich zwolenników. Analiza wypowiedzi językowych, a także wyniki przeprowadzonego eksperymentu nie wskazują na to, że projekcje metaforyczne z udziałem domeny docelowej i źródłowej jako obszarów odniesienia pojęcia-ładunku i pojęcia-nośnika są przetwarzane w sytuacjach posługiwania się językiem, czyli w sytuacjach mentalnego przetwarzania metafor językowych. Jedyny typ wyrażen językowych, w których strukturze występują obydwie domeny, to metafory nominalne (w terminologii Millera), ale i w tym wypadku zawarta w wyrażeniu językowym informacja nie jest równoważna z projekcją metaforyczną.

Alternatywna koncepcja polega na tym, że metafora językowa bazuje na afordancji, tzn. dostosowaniu formy wyrażenia informacji semantycznej do warunków dyskursu: w jednych sytuacjach metafora (tzw. katachreza inopijna) służy wypełnieniu luk nazwowych, w innych – zastosowaniu informacji z poziomu bazowego w celu wyrażenia ogólniejszych treści – zgodnie z zasadą ergonomii. Skojarzenia pojęcia-ładunku i pojęcia-nośnika mogą być też okazjonalne – takie metafory szeroko występują w estetycznych aktach mowy.

Literatura

- Athanasopoulos P., Samuel S., Bylund E. (2017): *The psychological reality of spatio-temporal metaphors*. [In:] *Studies in figurative thought and language*. Ed. A. Athanasiadou. Amsterdam, p. 295–321.
- Apresjan V.Y., Apresjan Y.D. (1993): *Metafora v semantičeskom predstavlenii èmocij*. „Voprosy žykoznanii” 3, s. 27–35.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. (1993): *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*. Warszawa.
- Charteris-Black J. (2004): *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. New York.
- Cserép A. (2014): *Conceptual Metaphor Theory: in defence or on the fence?* „Argumentum” 10(2014), p. 261–288.
- Dobrovolskij D. (1995): *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen.
- Dobrovolskij D. (1997): *Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung*. Trier.
- Dönninghaus S. (2001): *Море людей и пропасть цветов. Метафоры неопределенного количества*. [In:] *Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache*. Hrsg. A. Kiklewicz. München, S. 61–75.
- Geeraets D., Grondelaers S., Dirven R. et al. (2001): *Co zawierają słowa: leksykologia*. [W:] *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Red. E. Tabakowska. Kraków, s. 45–69.
- Gibbs R.W. (1990): *Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomacity*. „Cognitive linguistics” 1–4, p. 417–451.
- Gibbs R.W. (1995): *Idiomacity and Human Cognition*. [In:] *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Eds. M. Everaert, E.-J. van der Linden, A. Schenk et al. Hillsdale–New Jersey, p. 97–117.
- Gibbs R.W. (1996): *Why many concepts are metaphorical*. „Cognition” 61, p. 309–319.
- Gibbs R.W. (1997): *Taking Metaphor out of our Heads and Putting into the Cultural World*. [In:] *Metaphor in Cognitive Linguistic*. Eds. R.W. Gibbs, G.I. Steen. Amsterdam–Philadelphia, p. 145–166.
- Gibbs R.W. (2003): *Embodiment and linguistic meaning*. „Brain and Language” 84, p. 1–15.
- Gibbs R.W. (2009): *Why Do Some People Dislike Conceptual Metaphor Theory*. „Cognitive Semiotics” 5(1–2), p. 13–36.
- Gibbs R.W. (2013): *The real complexities of psycholinguistic research on metaphor*. „Language Sciences” 40, p. 45–52.
- Gibbs R.W., Beitel D. (1995): *What proverb understanding reveals about how people think*. „Psychological Bulletin” 118(1), p. 133–154.
- Gibbs R.W., Matlock T. (2001): *Psycholinguistic Perspectives on Polysemy*. [In:] *Cognitive Linguistics. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference*. Eds. H. Cuyckens, B. Zawada. Amsterdam–Philadelphia, p. 213–240.
- Gibbs R.W., O’Brien J. (1990): *Idioms and mental imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning*. „Cognition” 36, p. 35–68.
- Jäkel O. (2003): *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*. Kraków.
- Katz A., Law A. (2010): *Experimental support for conceptual metaphors with an episodic memory task*. „Metaphor and Symbol” 25(4), p. 263–270.
- Kiklewicz A. (2006): *Kognitywna teoria metafory – zagadnienia dyskusyjne*. „Przegląd Humanistyczny” L(2/395), s. 29–46.
- Kiklewicz A. (2009): *Bez metafory. Metafora w świetle semantyki intencjonalnej*. „Poradnik Językowy” 4, s. 41–51.
- Kiklewicz A. (2019): *Metafory konceptualne: fenomeny umysłu czy konstrukty kognitywistyczne? Część 1*. „LingVaria” XIV(2), s. 13–27.

- Kiklewicz A. (2020): *Metafory konceptualne: fenomeny umysłu czy konstrukty kognitywistyczne?* Część 2. „LingVaria” XV(1), s. 31–46.
- Kobozeva I.M. (2012): *K formal'noj reprezentacii metafor v ramkah kognitivnogo podhoda*. URL: <http://www.dialog-21.ru/materials/archive.asp?id=7339&y=2002&vol=6077>.
- Kövecses Z. (2003): *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge.
- Krennmayr T. (2011): *Metaphor in newspapers*. Utrecht.
- Laguta O.N. (2003): *Metaforologija. Teoretičeskie aspekty*. Novosibirsk.
- Lakoff G., Johnson M. (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago–London.
- Lešova L. M. (2014): *Leksičeskaâ polisemiâ v kognitivnom aspekte*. Moskva.
- Maalej Z. (2014): *Doing critical discourse analysis with the contemporary theory of metaphor: towards a discourse model of metaphor*. [In:] *Cognitive linguistics in critical discourse studies: Application and theory*. Eds. C. Hart, D. Lukeš. Cambridge, p. 132–158.
- McGlone M. S. (2007): *What is the Explanatory Value of a Conceptual Metaphor?* „Language & Communication” 27, p. 109–126.
- Miller G.A. (1979): *Images and Models, Similes and Metaphors*. [In:] *Metaphor and Thought*. Ed. A. Ortony. Cambridge–London–New York etc., p. 202–248.
- Murphy G.L. (1996): *On metaphoric representation*. „Cognition” 60, p. 173–204.
- Nowakowska-Kempna I. (2000): *Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforyce uczuć*. [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, s. 25–57.
- Nowakowska-Kempna I. (2020): *Wizerunek malowany frazeologią (na przykładzie języka ukraińskiego)*. „Przegląd Wschodnioeuropejski” XI/2, s. 471–486.
- Paavolainen T. (2011): *Theatre/Ecology/Cognition Theorizing Performer-Object Interaction in Grotowski, Kantor, and Meyerhold*. Tampere.
- Piirainen E. (1998): „Bildspendebereich“ – *Metapher – metaphorisches Modell. Zu einem Beschreibungsansatz der Phraseologie des westmünsterländischen Dialektes*. [In:] *Europas 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Hrsg. W. Eismann. Bochum, S. 79–692.
- Reformatskij A.A. (1967): *Vvedenie v žykovedenie*. Moskva.
- Rice S. (1996): *Prepositional Prototypes*. [In:] *The Construal of Space in Language in Thought*. Eds. M. Pütz, R. Dirven. Berlin, p. 135–165.
- Richards I.A. (1965): *The Philosophy of Rhetoric*. New York.
- Ritchie L.D. (2003): *“Argument is War” – Or is it a Game of Chess? Multiple Meanings in the Analysis of Implicit Metaphors*. „Metaphor and Symbol” 18(2), p. 125–146.
- Rozina R.I. (2003): *Glagol'naâ metafora v literaturnom žyke i v slènge: taksonomičeskie zameny v pozicii ob'ekta*. „Russkij žyky v naučnom osvešenii” 1, s. 68–84.
- Stock O., Slack J., Ortony A. (1993): *Building castles in the air. Some computational and theoretical issues in idiom comprehension*. [In:] *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Eds. C. Cacciari, P. Tabossi. Hillsdale, p. 229–247.
- Sweetser E.E. (1990): *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge.
- Świątek J. (1998): *W świecie powszechnej metafory. Metafora językowa*. Kraków.
- Tabakowska E. (2001): *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Kraków.
- Vervaeke J., Kennedy J.M. (2004): *Conceptual metaphor and abstract thought*. „Metaphor and symbol” 19(3), p. 213–231.
- Wierzbicka A. (1999): *Język – umysł – kultura*. Warszawa.
- Wierzbicka A. (2010): *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin.
- Zaliznâk A. (2000): *Zametki o metafore*. [In:] *Slovo vtekste i v slovare. Sbornik statej k 70-letiu akademika Ū.D. Apresâna*. Red. L.L. Iomdin, L.P. Krysin. Moskva, s. 82–90.